

DOI 10.31558/2307-2318.2018.3.10

УДК 331.101.26

Налбандян М.А., аспірант кафедри бізнес-технологій, Національний авіаційний університет.

ЕВОЛЮЦІЯ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН ЕКОНОМІЧНОЇ ПРИРОДИ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

У статті розглянуто сутність поняття «людський капітал» та основні етапи становлення, формування та розвитку теорії людського капіталу. Узагальнено концептуальні підходи та визначення поняття «людський капітал». Розглядається проблема «людського капіталу» як найбільш цінного ресурсу суспільства в економічному контексті. Представлено бачення сучасної трансформації теорії людського капіталу з урахуванням гуманізації відносин в сучасних економічних процесах, модифікації впливу людського капіталу на економічне зростання, постіндустріальних тенденцій світової економіки.

Ключові слова: людський розвиток, людський капітал, трансформаційні зміни, еволюція, освіта.

Налбандян М.А.

ЭВОЛЮЦИЯ ТРАНСФОРМАЦИОННЫХ ИЗМЕНЕНИЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПРИРОДЫ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА

В статье рассмотрена сущность понятия «человеческий капитал» и основные этапы становления, формирования и развития теории человеческого капитала. Обобщены концептуальные подходы и определение понятия «человеческий капитал». Рассматривается проблема «человеческого капитала» как наиболее ценного ресурса общества в экономическом контексте. Представлено видение современной трансформации теории человеческого капитала с учетом гуманизации отношений в современных экономических процессах, модификации влияния человеческого капитала на экономический рост, постиндустриальных тенденций мировой экономики.

Ключевые слова: человеческое развитие, человеческий капитал, трансформационные изменения, эволюция, образование.

Nalbandian M.A.

EVOLUTION OF TRANSFORMATION CHANGES OF ECONOMIC NATURE OF HUMAN CAPITAL

The article covers the essence of the concept "Human capital" and basic stages of establishment, formation and development of the theory of human capital. The basic conceptual approaches and definition of the concept "Human capital" were summarized. The problem of the "human capital" as the most valuable resource of the society in an economic context was reviewed. The views of different scientists were systematized based on context and the author defined key elements that form the human capital.

Key words: human development, human capital, transformation changes, evolution, education.

Постановка проблеми. Якщо економіка ХХ століття визначалася технократичною спрямованістю, то економіка наступного ХХІ століття поступово трансформується в інтелектуальну економіку. Не применшуючи значущості матеріальних ресурсів у процесі виробництва, більшість дослідників сьогодні солідарні

в думці, що капіталізація вартості ресурсів формується під зростаючим впливом нематеріальних ресурсів. І хоча господарська діяльність в усі часи базувалася на класичних факторах виробництва, фактор людського капіталу на сьогоднішній день є одним з найважливіших та виступає базовою основою нарощування потужності національної економіки.

Одним з найважливіших соціально-економічних детермінантів активізації розвитку будь-якої країни, ключовим чинником її успіху є якість людських ресурсів, ключовими параметрами якої є освіта, інтелект, професійний досвід, соціальна мобільність та здатність до інновацій у професійній діяльності та суспільному житті.

В економічній науці питання формування і розвитку людського капіталу займають значне місце і відіграють важливу роль в аналізі економічних явищ. Концепція людського капіталу, маючи в своїй основі глибокі теоретико-методологічні передумови, накопичила суттєвий дослідницький інструментарій для точної інтерпретації сутності, ролі, змісту, основних структурних видів і способів кількісно-якісної оцінки, регуляторних підходів щодо активної частини капіталу.

Використання у термінологічному обігу поняття «людський капітал» заклало нові можливості в осмисленні таких важливих соціально-економічних проблем як формування доходів, критерії якості життя, накопичення національного багатства, роль освіти в загальному відтворенні благ, побудова результативної національної інноваційної системи. Глобалізаційні умови зумовлюють поглиблення досліджень людського капіталу в системі факторів економічного розвитку, що однаково вагомо як для країн постіндустріальної економіки, так і країн, що вступили на цей шлях. У зв'язку з цим конкретизація питань, пов'язаних з формуванням і розвитком людського капіталу, його впливом на економічне зростання не виходить із наукового поля актуальних завдань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічний базис дослідження людського капіталу і управління людським капіталом був заданий саме в західній економіці і соціології. Серед зарубіжних вчених питаннями управління людським капіталом займалися такі вчені як А. Сміт, Дж. Мінцер, Д. Кендрік, Д. Рікардо, Е. Денісон, М. Беккер, Р. Дорнбуш, Р. Лукас, Р. Солоу, С. Коваль, С. Фабрикант, Т. Шульц. При цьому важливість розвитку положень теорії людського капіталу і управління ним, окрім розвитку гуманістичного аспекту теорії, що відмічається, була обумовлена присудженням ряду Нобелівських премій - С. Кузнецю в 1971 р., Г. Шульцу в 1979 р., Г. Беккеру в 1992 р.

При цьому в процесі становлення вказаної теорії поняття «людський капітал» зазнало суттєвих трансформацій на основі аналізу здобутків представників класичної школи (А. Сміт, Дж. Кларк, Дж. С. Мілль, Д. Рікардо, Е. Бем-Баверк, Ж. Б. Сей, К. Вікселль, К. Маркс, У. Петті, Ф. Кене, Ф. Енгельс, та ін.), неокласичної школи (А. Маршал, Дж. Уолш, Л. Вальрас, І. Фішер, Ф. Ліст та ін.), сучасної концепції людського капіталу (Г. Беккер, Дж. Мінцер, Дж. Ліндсей, Е. Денісон, Л. Туроу С. Кузнець, Т. Шульц та ін.). В Україні зазначеній проблемі присвячені наукові напрацювання В. Антонюк, О. Амосова, В. Близнюк, Д. Богині, В. Геєця, О. Грішнєвої, Н. Гавкалової, Е. Лібанової, Т. Кир'ян, В. Куценко, Н. Ушенко.

Незважаючи на суттєву методологічну значимість і науковий інтерес вчених в контексті теорії людського капіталу в Україні, в ній залишається чимало невирішених та дискусійних завдань. Актуальність дослідження проблеми людського капіталу на макrorівні обумовлюється тим, що він виступає чинником впливу на динаміку соціально-економічного розвитку країни.

Постановка завдання. Метою дослідження є розкриття концептуальних положень еволюції трансформаційних змін економічної природи людського капіталу в контексті ролі та впливу людського капіталу на соціально-економічний стан країни.

Основна частина. Теорії людського капіталу почали формуватися у 18 ст. в контексті наукових ідей про зміст і форми продуктивних сил людини в творах таких видатних вчених-економістів, як В.Петті, А.Сміт, К.Маркс, Дж.Мілль та ін. До середини ХХ ст. теорій людських ресурсів у чистому вигляді не існувало, оскільки ще не склались об'єктивні передумови розвитку продуктивних сил, викликаних науково-технічною революцією, за умов якої стрімко стала зростати роль людини в усіх сферах життєдіяльності. Тому зміна пріоритетів розвитку пов'язана із процесом трансформацій, що і зумовлює першочергову потребу розгляду його сутнісного змісту.

У великій економічній енциклопедії термін «трансформація» визначається як «взаємодія різних процесів та явищ у сфері економіки, політики та іншого, які в результаті забезпечують формування нової якості соціальної системи в цілому» [1, с.681]. За Великим економічним словником трансформація –це одна з операцій процесу організації, яка означає реформування головної цілі у ряд взаємозв'язаних локальних цілей та задач, що забезпечують досягнення корінних результатів [2, с.1089]. Український дослідник С.Єрохін терміном «трансформація» визначає «зміну структури будь-якого об'єкту у рамках самоорганізуючого процесу» [14, с.13]. У контексті трансформації економіки України під терміном «трансформація» або одно функціонального йому процесу «структурні зрушення» Чернюк Л.Г. розуміє процес адаптації (кількісного та якісного пристосування) елементів економічних систем на макро-, мезо- і мікрорівнях та їх взаємозв'язків відповідно до закономірностей функціонування та розвитку ринкового господарства, який приводить до формування якісно нової структури [23, с.253]. Узагальнення вищезазначених підходів дозволяє розуміти під трансформацією суттєву зміну саме якісних параметрів певної операції, процесу, логічним завершенням чого має стати запровадження адаптивного регулювання, що дозволить досягти очікуваних зрушень у розвитку соціально-економічних об'єктів або процесів. Прослідкуємо хронологічно еволюцію трансформаційних змін економічної природи людського капіталу.

В. Петті, один із основоположників класичної політичної економії, висловив ідею щодо первинної цінності трудових навичок населення в національному багатстві країни: «Труд есть отец и активный принцип богатства, а земля его мать» [22, р.134].

А. Сміт уперше розглянув людину з позиції капіталізації її праці: як носія і капіталу, і вартості [21, с.196]. Він вважав здібності людини частиною суспільного багатства, тому що людські вміння сприяють зростанню як суспільного багатства, так і багатства індивіда. Він також включав знання та кваліфікацію в основний капітал суспільства [21, с.83]. Вчений справедливо наголошує, що «придбання таких здібностей, навчання завжди вимагає дійсних витрат, що являють собою основний капітал, який реалізується в його особистості. Ці здібності, будучи частиною стану певної особи, разом з тим стають частиною багатства суспільства, до якого ця особа належить» [21, с. 86, 208, 235]. Тобто втілити свій людський капітал індивід може через працю, якій він навчається і яка у майбутньому відшкодує йому, крім оплати за звичайну працю, усі витрати на освіту разом із звичайним прибутком з капіталу, рівноцінного цим витратам.

А. Маршалл підкреслював, що «знання – один із потужних двигунів виробництва» [33, с. 400]. Автор трудової теорії вартості Д. Рікардо довів, що єдиним джерелом вартості товарів, яка складає основу доходів різних класів буржуазного

суспільства, є робота працівника. На його думку, продуктивність праці залежить, в першу чергу, від творчих сил людини, а потім від машин [19]. За розрахунками Е. Денісона, інвестиції в людський капітал дають віддачу у 5–6 разів більшу, ніж вклади в матеріальне виробництво [29].

Наприкінці 19 - на початку 20 ст. вже з'являються трактування людини як капіталу. Для цього періоду є характерним виокремлення двох підходів до визначення взаємозв'язку між людиною, її здібностями, навичками, знаннями та капіталом. Перший підхід, прихильниками якого є Ф. Ліст, А. Маршал, Дж. Мілль, В. Рошер, сформувався в теорію трьох факторів виробництва та заперечує включення людини до категорії людського капіталу. За Дж. Міллем, «сама людська особа не є капіталом. Людина є метою, заради якої існує багатство. Але набуті нею здібності, що виступають тільки як засіб і реалізуються тільки через працю, на всіх підставах можна віднести до категорії капіталу» [34, р. 46].

Інший підхід, прихильниками якого є Л. Вальрас, Дж. Маккулох, Г. Маклеод та І. Фішер, відносить безпосередньо людину до категорії капіталу. Так, Дж. Маккулохом та І. Фішером були розроблені альтернативні теорії людського капіталу, які доповнюють традиційну концепцію людського капіталу новим змістом. Однією з найвагоміших альтернативних теорій можна вважати теорію «всеосяжного капіталу» І. Фішера, яка сформувалась під впливом ідей прагматизму. Відмовившись від теорії трьох факторів виробництва, він відносив до категорії капіталу все, що здатне приносити дохід, включаючи людину. Теорії економічного зростання довгий час не включали в себе поняття людського капіталу. Так, для неокласиків фактор праці у виробництві національного багатства залишався виключно кількісним. Навіть якщо в працях вищезазначених економістів вже висвітлюється ідея про те, що якість роботи впливає на економічне зростання, тим не менш економічна теорія все ще розглядає працю як простий фактор виробництва, сприймаючи її виключно в кількісному розрізі.

На підставі вищезазначеного можна зробити висновок про те, що починаючи з 18 ст. усвідомлюється роль людини в накопиченні суспільного багатства, формуються засади теорії людського капіталу, визначаються його складові компоненти. Однак, у відокремленій та ідентифікованій формі теорія людського капіталу з'являється в економічній думці не раніше 60-х років 20 ст. Її поява в основному зумовлена стрімким ростом науково-технічного прогресу, що, в свою чергу призвело до зростання потреби в висококваліфікованих працівниках.

У розвиток концепції людського капіталу значний внесок належить К. Марксу, який вважав, що розмір вартості, яка створюється у процесі праці, залежить від кваліфікації робочої сили. Розвиток фізичних, розумових, творчих сил людини він називав "дійсним багатством", "головною продуктивною силою суспільства", підкреслюючи, що творчі якості людини можуть бути створені тільки в процесі та у результаті специфічного виробництва і вимагають витрат. К. Маркс розглядав власне людину як основний капітал, підкреслюючи велике значення в її розвитку та накопиченні знань, виробничого досвіду та витрат вільного часу [16].

Термін «людський капітал» уведений у науковий обіг як мінімум із 1962р. австрійським та американським економістом Фріцом Махлупом [32, р. 262]. Учений пропонує розрізняти первинні та вдосконалені здібності. «Невдосконалену працю, – пише він, – потрібно відрізняти від вдосконаленої, що стала більш продуктивною завдяки вкладенням, які збільшують фізичну та розумову здатність людини. Подібні вдосконалювання і складають людський капітал». Загалом, Ф. Махлуп трактує капітал як категорію здібностей, що формуються в процесі освіти. Згідно з англосаксонським

трактуванням, поняття освіти та здібностей він розподілив їх на вісім груп: освіта домашня, освіта шкільна, набуття досвіду на роботі, приписи Церкви, тренування у збройних силах, освіта через телебачення, самоосвіта, знання з досвіду [32, р. 419].

Теорія людського капіталу дістала подальшого розвитку завдяки альтернативним теоріям таких відомих зарубіжних економістів як Г. Боуен, І. Фішер, Л. Туроу, в яких немає однастайності у питаннях визначення змісту цього поняття. І. Фішер вбачав в людському капіталі передусім природні здібності та талант людини, а тоді уже її освіту, психологічні особливості, суспільні і культурні якості [31, р. 5, 51–52, 68–69]. У визначенні Г. Боуена він «складається з набутих знань, навичок, мотивацій й енергії, які можуть використовуватися протягом певного часу з метою виробництва товарів та послуг» [26, с. 96] Л. Туроу включав до людського капіталу окрім знань людини, таку характеристику як «повага до політичної і соціальної стабільності» [36, р.15]. За альтернативного підходу саме природні здібності людини почали оцінюватися дуже високо. Так, дослідник П. Тобмен дійшов висновку, що на частку генетичного потенціалу людини припадає 45% розбіжностей в заробітках, а питома вага освіти складає тільки 6 % [35].

На думку Т. Шульца в людський капітал, так само як в інші види капіталу, необхідно здійснювати інвестиції, що сприятиме підвищенню рівня продуктивності праці і, відповідно, збільшенню добробуту суспільства. Формування людського капіталу Т. Шульц вбачав у розвитку здібностей та знань, які надаються шкільною освітою, навчанням на робочому місці, зміцненням здоров'я і зростаючим запасом економічної інформації [37, р. 9].

На наукові здобутки Т. Шульца спираються наукові праці Г. Беккера, який посідає особливе місце в економічній науці завдяки ґрунтовним дослідженням у сфері соціології: освіти, расовій дискримінації, економіці домашнього господарства, кримінології та механізмах політичного тиску. У своїй праці «Людський капітал: теоретичний та емпіричний аналіз» (1964 р.)» Г.Беккер дає визначення людському капіталу як сукупності продуктивних здібностей, що отримує індивідуум шляхом акумуляції загальних та специфічних знань, вмінь та ін. [27]. В одній з основних наукових публікацій Г.Беккера з теорії людського капіталу зазначено, що людський капітал є схожим до матеріальних засобів виробництва: можна інвестувати в людський капітал (через освіту, професійну підготовку, лікування), і виробіток буде частково залежати від норми прибутку даного людського капіталу. Таким чином, людський капітал є засобом виробництва, додаткове інвестування в який приносить додатковий виробіток. Людський капітал є замінним, але він не може бути переданим, як земля, робоча сила чи основний капітал. Отже, матеріальні форми капіталу, що приносять дохід та інші корисні результати протягом тривалого періоду – не єдині. Навчання та витрати на освіту та медичне обслуговування – також капітал, тому що він збільшує заробіток, покращує здоров'я. Таким чином, економісти розцінюють витрати на освіту, професійну підготовку та медичне обслуговування як інвестиції в людський капітал. Він носить назву «людський капітал», тому що люди не можуть бути відділені від своїх знань, вмінь, здоров'я та цінностей так, як вони можуть бути відділені від своїх фінансових та матеріальних активів. У своїй фундаментальній праці «Людський капітал: теоретичний і емпіричний аналіз» Г. Беккер виявляє та підтверджує зв'язок між людським капіталом та доходами його носіїв. Тобто, приймаючи рішення про інвестиції в освіту, здоров'я чи професійну підготовку, людина свідомо збільшує свій капітал, орієнтуючись на окупність та прибутковість цих заходів у майбутньому [28].

Дж. Долан та Д. Ліндсей під людським капіталом розуміють «капітал у вигляді

розумових здібностей, отриманих через формальне навчання чи освіти, або ж через практичний досвід» [25, с. 256, 445].

Порівняння сутнісних характеристик економічної природи поняття «людського капіталу» дозволило систематизувати основні концептуальні підходи його трактування (табл. 1).

Таблиця 1

Визначення поняття людського капіталу

Підхід	Представники	Визначення поняття
Людський капітал як запас здібностей, знань, навичок, що використовуються в діяльності.	Л. Туроу [36] Г. Боуен [26]	Капіталом є не сама людина, а успадковані і набуті нею здібності до праці, а також освіта і кваліфікація. Людський капітал – здатність індивідуума до виробництва товарів і послуг, його виробничі здібності і знання.
Людський капітал як джерело заробітків і генерації доходів	К.Макконел Г. Беккер [27] І. Фішер [31] Т. Шульц [37] С. Брю О. Грішнова [3]	Капіталом є все те, що являє собою джерело майбутніх задоволень, заробітків, будь-який актив – фізичний або людський, який володіє здатністю генерувати потік майбутніх доходів. Людський капітал – це інтелектуальні і розумові здібності людини, що збільшуються та роблять її здатною виробляти економічні блага в більшому обсязі і кращої якості, отримувати вищі доходи.
Людський капітал як сформований в результаті інвестицій запас здібностей, знань і характеристик, що дозволяє отримувати більш високий дохід у майбутньому	Р.Капелюшніков [12] С. Дятлов [6] А. Добринін І. Корогодін А. Циренова І.Скоблякова [20]	Сформований в результаті інвестицій накопичений запас знань, здоров'я, мотивації, здібностей людини, які доцільно використовуються в тій чи іншій сфері суспільного виробництва, сприяють зростанню продуктивності праці і тим самим впливають на зростання доходів цієї людини. Людський капітал – це економічна категорія, що визначає сукупність змістовних здібностей, особистих якостей, накопичуваних за рахунок інвестицій, що використовуються в національному господарстві протягом певного періоду часу з метою отримання доходів у майбутньому.
Людський капітал як форма людської життєдіяльності	М. Критський [13] Л. Сімкіна І. Ільїнський [9]	Людський капітал – це загально конкретизована форма людської життєдіяльності, асимілююча попередню продуктивну і споживчу форму, які адекватні епохам господарства, що виробляє і привласнює, та здійснюється як підсумок історичного руху суспільства до сучасного стану. Людський капітал – засноване на економії часу збагачення життєдіяльності, яке є основним ставленням сучасної інноваційної системи.

Джерело: узагальнено автором

Французькі економісти Жан-Жак Карри, Поль Дюбва та Едмонд Маленвод зазначають, що економічне зростання Франції протягом 1950-1975 рр. є наслідком підвищення екзогенного фактору, зазначаючи що науково-технічний прогрес є не чим іншим як відображенням наукових знань та інновацій [30, р. 1-17].

О. Ілляш вважає, що у сучасній економіці, яка базується на знаннях, саме людський капітал буде становити основу багатства, оскільки він визначає конкурентоспроможність економічних систем та виступає головним ресурсом для їх розвитку. [8, с.142]. С.А. Дятлов розглядає людський капітал як «сформований у результаті інвестицій і накопичений людиною певного запасу здоров'я, знань, здібностей, які вона цілісно використовує в суспільній сфері, та в подальшому буду

використовувати для продуктивності своєї праці і виробництва, і тим самим впливати на зростання доходів людини» [5, с.160]. На думку О. Грішнкової, людський капітал - це економічна категорія, яка характеризує сукупність сформованих і розвинутих унаслідок інвестицій продуктивних здібностей, особистих рис і мотивацій індивідів, що перебувають у їхній власності, використовуються в економічній діяльності, сприяють зростанню продуктивності праці і завдяки цьому впливають на зростання доходів (заробітків) свого власника та національного доходу [3]. Н. Ушенко визначає макроекономічну сутність людського капіталу як носія системних відносин суспільного відтворювального процесу, в якому відбувається інтеграція індивідуальної форми праці в суспільну, що полягає у органічній єдності людського капіталу із загальним процесом відтворення суспільного капіталу та закладає основи для забезпечення гармонізації інтересів індивідуума з інтересами суспільства як передумови динамічного розвитку національної економіки [24].

Отже, у сучасних умовах класична теорія людського капіталу вступила в стадію трансформації і повинна бути переосмислена з урахуванням гуманізації відносин в сучасних економічних процесах. У даний час модифікується вплив людського капіталу на економічне зростання, визначається постіндустріальними тенденціями світової економіки. Разом з тим необхідно відзначити, що в економічній теорії людського капіталу намітилися протиріччя, які провокують неурегульованість багатьох пріоритетних процесів впливу на відтворення людського капіталу як фактору економічного зростання. Наслідком цього стало посилення інтересу економістів до сфер діяльності людини, які викликають зміни в характері економічного зростання.

Сьогодні надзвичайно важливо стимулювати розвиток інноваційного високотехнологічного виробництва і, відповідно, створення робочих місць, що потребують високої якості людського капіталу. В розвинених країнах витрати на підготовку кваліфікованого працівника в понад два рази вищі, ніж витрати на матеріальне оснащення одного робочого місця, а сама підготовка середньостатистичного працівника займає від 14,5 року формальної освіти (Японія) до 18,5 року (США) [6]. Прогрес людського капіталу прискориться, коли кожному, хто хоче працювати, буде надана можливість робити це в гідних умовах. Тим не менш, у багатьох країнах люди часто не мають доступу до оплачуваної праці або отримують за ту ж роботу менше, ніж інші.

В сучасних умовах розвиток економіки безпосередньо залежить від накопичення і впровадження людського капіталу. Саме люди з їх освітою, соціокультурним і духовним рівнем розвитку, кваліфікацією, професійним досвідом визначають можливості та межі необхідних змін [10, с. 127].

Людський капітал являє собою сукупність здібностей людини, які тісно пов'язані з його діяльністю. Практично будь-яка діяльність людини - і трудова, і нетрудова, і суспільно корисна, і суспільно шкідлива може здійснюватись тільки завдяки використанню людиною свого капіталу. Тобто людський капітал у сфері економіки - це оцінка втілених у людині здібностей приносити дохід шляхом використання інтелектуальних, трудових та інших здібностей і якостей людини та інших ресурсів, якими розпоряджається природа і суспільство.

Однією з найважливіших властивостей людського капіталу є те, що він перебуває в безперервному розвитку. Людина здатна у відповідних межах керувати своїм розвитком, застосовуючи саме ті здібності, які в даному випадку найбільш необхідні. Окремі людські якості не можна розглядати як суспільно корисні, некорисні або навіть шкідливі. Усе залежить від того, як людина використовує ті можливості, які їй нада-

ються в процесі життєдіяльності. Виокремлюють наступні види здібностей [11, с. 171]:

- інтелектуальні, які виявляються в здатності людини аналізувати й узагальнювати інформацію, яку вона має, та ту, яка надходить;
- трудові, серед яких переважають здібності обробки інформації щодо конкретних питань, за якими людина має вже достатньо інформації;
- фізичні, пов'язані зі здійсненням скоординованого впливу безпосередньо на предмети праці;
- інші здібності, пов'язані з тим, що деякі люди мають специфічні якості в значно більшій мірі, ніж інші.

Сучасний погляд на людину як носія людського капіталу означає визнання її здібностей у повному розумінні слова капіталом, тобто цінністю, яка приносить дохід, але з яскраво вираженою специфікою, без урахування якої потенціал людини може і не реалізуватися. Ця специфіка полягає у визнанні елементів індивідуального в людській природі, задатках, поведінці, потребах, бажаннях людини, що опосередковують співвідношення капіталовкладень і результатів [7, с.208].

Н. Голікова розглядає людський капітал як вартість запасу здібностей, досвіду і знань, залученого до системи господарювання і капіталізованого на основі відносин найму, здатного приносити прибуток [4, с.9].

Основним у визначенні людського капіталу є поняття капіталу як самозростаючої вартості. Із цих позицій людина розглядається як певний об'єкт, який в результаті інвестицій в нього є економічним об'єктом з певною вартістю. На даному етапі людина не є капіталом і є поки тільки певним потенціалом. У зв'язку із цим людський потенціал можна також трактувати як набір інвестицій (освітніх, охорони здоров'я і виховних) в людину. Капіталом людина стає тільки тоді, коли є суб'єктом економічної діяльності, тобто тоді інвестиції починають працювати і приносити прибуток.

Відповідно до діючої стратегії соціально-економічного розвитку Євросоюзу «Європа-2020» фундаментом людського капіталу є знання та інновації, обсяг фінансування на такі цілі становить 3% сукупного ВВП ЄС, а 40% молоді повинні мати університетську освіту [36, р.16]. Окрім того, базовим компонентом європейської моделі визнано доцільним навчання на протязі трудової діяльності, яке є критичним фактором у сферах зайнятості й соціального забезпечення, конкурентоспроможності та економічної динаміки, тим самим усвідомлюється взаємна відповідальність держави й особистості у розвитку освіти [38, р.16].

На думку І. Радіонової, сучасний підхід до визначення економічної сутності людського капіталу відображають ряд положень, які є результатами дослідження теоретичних основ до даної категорії [18, с.18]:

- 1) людський капітал є відображенням запасу знань, навиків, можливостей та мотивів працюючих до продуктивної діяльності;
- 2) людський капітал може накопичуватися внаслідок інвестування в певні сфери;
- 3) причиною інвестування в людський капітал, як для держави, так і окремих осіб, є віддача, яка очікується, або додатковий дохід в майбутніх періодах;
- 4) серед вигід від накопичення людського капіталу мають місце такі: оволодіння новими знаннями в процесі діяльності, швидке його розповсюдження в усій економіці, створення сприятливих умов для приросту знань та їх застосування.

Висновки та перспективи подальших розвідок. При вивченні різних аспектів людського капіталу очевидно, що це – багатомірний економічний феномен, який є складним структурно-системним об'єктом соціально-економічного дослідження.

При цьому процес виникнення категорії людського капіталу є результатом

інтеграції наукових здобутків у сфері вивчення капіталу з позицій накопичення багатства та усвідомлення ролі людини як соціально-економічного суб'єкта суспільства.

Економічне зростання і людський розвиток є взаємозалежними процесами у довгостроковому плані. Вони можуть доповнювати й підсилювати один одного, оскільки економічне зростання є об'єктивною основою поліпшення якості життя й людського розвитку, одночасно досягнення в людському розвитку, що дозволяють домогтися збільшення продуктивності праці й доходів, будуть стимулювати збільшення обсягів виробництва. Рівень розвитку країн в майбутньому визначатиметься тим, наскільки результативним виявиться процес нарощування людського потенціалу у країні і як ефективно цей потенціал використовуватиметься.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Большая экономическая энциклопедия. – М.: Эскмо, 2008. – 816 с.
2. Большой экономический словарь / [ред. А.Н.Азрилян]. - 5-е изд. доп. и перераб. - М.: Институт новой экономики, 2002. – 1280 с.
3. Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки / О. А. Грішнова. – К. : Знання, КОО, 2001. – 254 с.
4. Голікова Н.В. Людський капітал як фактор зростання та розвитку економіки / Н.В. Голікова. – К.: Ін-т НАН України, 2004. – 24 с.
5. Дятлов С. А. Основи теорії людського капіталу / С. А. Дятлов. – СПб.: Изд-во СПбУЕФ, 1994. – 160 с.
6. Жилияев І.Б. Вища освіта України: стан та проблеми / І.Б. Жилияев, В.І. Ковтунець, М.В. Сьомкін. — К.: НДІ інформатики і права НАПНУ, Інститут вищої освіти НАПНУ, 2015. — 96 с.
7. Жулина Е.Г. Экономика труда: учебник / Е.Г. Жулина. - М., 2010. – 208 с.
8. Ілляш О.І. Оцінка розвитку людського капіталу України / О.І. Ілляш // Економіка і регіон. - 2008. - №3(18). – С.141-145.
9. Ильинский И.В. Человеческий капитал общества: методология познания / И.В.Ильинский // Технология легкой промышленности. - 2011. - № 4. - С. 153-156.
10. Квитка А. Особенности воспроизводства человеческого капитала в трансформационной экономике / А. Квитка // Бизнес-информ. – 2009. - №11.- С. 127-129.
11. Каменецкий В. А. Капитал (от простого к сложному) / В. А. Каменецкий, В. П. Патрикеев. – М.: Экономика, 2006. – 573 с.
12. Капелюшников Р.И. Экономический подход Гэри Беккера к человеческому поведению / Р.И. Капелюшников // США: экономика, политика, идеология. – 1993. — №11. — С. 17-32.
13. Критский М.М. Человеческий капитал в информационной рыночной экономике / М.М. Критский. - Человеческий капитал в условиях современной трансформации экономики: сб. науч. трудов. – СПб.: СПбГИЭУ, 2000. — С. 6-9.
14. Єрохін С.А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект) / С.А.Єрохін. - К.: Вид-во «Світ знань», 2002. – 528 с.
15. Махлуп Ф. Производство и распространение знаний в США / Ф. Махлуп. – М.: Прогресс, 1966. – 462 с.
16. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии / Карл Маркс. — Т. 1. Книга 1. Процесс производства капитала. — М.: ОАО "ЦСЭ", 2001. — 800 с.
17. Макконнелл Кэмпбелл Р., Брю Стэнли Л. Экономикс: Принципы, проблемы и

- политика. В 2 т. Пер. с англ. 11-го изд. Т.2. — М.: Республика, 1992. — 400с. — с.171.
18. Радионова И. Экономический рост с участием человеческого капитала / И. Радионова // Экономика Украины. - 2009. - №1(558). - С. 19-30.
19. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. Избранное / Давид Рикардо ; пер. с англ. — М.: Эксмо, 2007. — 960 с.
20. Скоблякова И.В. Циклы воспроизводства человеческого капитала. — М.: «Машиностроение -1», 2006. —С. 93-94.
21. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А.Смит. — М., 1962. - 83 с.
22. Петти В. Экономические и статистические работы / В. Петти. — М., Соцэкгиз, 1940. — 324 с.
23. Чернюк Л.Г. Трансформаційні процеси в економіці України / Л.Г. Чернюк // Збірник наукових праць ВНАУ. — Серія Економічні науки — 2011. - № 1(48). — С. 252-256.
24. Ушенко Н. В. Науково-методологічні основи державного регулювання відтворення людського капіталу України [Текст] : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. д.е.н.: 08.00.03 економіка та управління національним господарством / Ушенко На-таля Валентинівна. — К. : НДЕІ Міністерства економіки України, 2008. — 32 с.
25. Яремко І.Й. Людський потенціал як капітал підприємства: обліковий аспект / І.Й. Яремко // Економіст. — 2004. — № 2. — С. 70–74
26. Bowen H. R. Investment in Learning. — San Francisco, 1978. — P. 362
27. Becker G., Human Capital, A Theoretical and Empirical Analysis, Columbia University Press for the National Bureau of Economic Research, New York, 1964
28. Becker G.. Human Capital: a theoretical and empirical analysis, with special reference to education / G.S. Becker. — 3rded. — Chicago, The University of Chicago Press, 1993. — 390p
29. Denison E.F. The Sources of Economic Growth in the United States and the Alternatives Before Us, Committee for Economic Development / E.F. Denison. — New York, 1962. — P. 53–67
30. Investment in Human Capital The American Economic Review, Vol. 51, No. 1, (Mar., 1961), p
31. Fisher I. The Natura of Capital and income. — London, 1927. — P. 5, 51–52, 68–69
32. Machlup F. The Economics of information and Human Capital / F. Machlup. — Princeton, 1984
33. Marshall A. Principles of Economics. London Macmillan, 1965
34. Mill J. Principles of Political Economy. — L, 1920, p. 450
35. Taubman P. The Relative Influence of Inheritable and Environmental Factors and the Importance of Intelligence in Earnings Functions. In: Personal Income Distribution. — Amsterdam, 1978. — P. 393
36. Thurow L. Investment in Learning. San Francisco, 1978.
37. Schultz Theodore W. Investment in Human Capital / Schultz Theodore W. // The American Economic Review. — Vol.51 №1 (Mar., 1961).
38. Yevropejs'ka Rada skhvalyla stratehiu Yevropa-2020» (2010), Yevrobiuleten', vol. 4, pp. 16